

ונבואתו, נראה ששב לא-ל.

א"ח"ח 1234567

השיר הזה הוא בעל שלש עשרה בתים כמש"ל. אבל הבית אלה יג' עשרה היא נוספת בסדורנו, ובס' אשכנז הושמטה, וזו ראייה כי הבית האחרון איננו מהמחבר עצמו, כמו שכתב מוהר"י באבאני בספרו ישרש יעקב (דף כב) וז"ל, "והמשורר ר' משה בן גדעון אבודינטי בסוף ס' הדקדוק אשר חבר בלשון ספרד, אמר שהבית האחרון של פזמון יגדל אינו מהמחבר, ומי שהסיפו לא היה בקי במלאכת השירים כי עוות המשקל וכו' עיי"ש".

יד. עיין במנהגי אמשטרדם (ע' כו), "אחר קדיש יתום שאחר עלינו, יגדל. בביהכנ"ס אשכנזים מהקהלה מנגנים בליל שבת יגדל, ומתחיל החזן בקול רם".

טו. עיין בארחות רבינו (ח"א דף מח) שהיה מתפלל בסדור נוסח אר"י ושם לא כתוב תפלת יגדל ולכן לא אמרו. ואמר טעם לאלה שלא אמרו יגדל, היות יגדל מיוסד על יג' עיקרים של הרמב"ם א"כ אפשר שפילוסוף חיבר את תפלת יגדל וכזה שלא כ"כ ירא אלקים אף שהתפלה אין בה פגם מ"מ המחבר לא היה כ"כ בסדר והוסיף שבין הפילוסופים אז היו יראים מ"מ אפשר שנוהרים מלומר תפלתם.

א"ח"ח 1234567

והביא שם לשון הנהגות המהרש"ל שכתב תלמידו "קצת אומרים יג' עיקרים וחושבים בלבם כשמאמינים ביג' עיקרים אעפ"י שעשו כל התועבות שבעולם ר"ל שמ"מ יש להם תקנה ואינו כן ולא אמר מורי לא יגדל ולא אני מאמין".

אדון עולם

א. מחברו לא נודע בבירור.

עיין במהרי"ח (דף 58) בשם איזה סידורים אשכנז שהכריח שר' יוחנן בן זכאי תיקן נוסח אדון עולם.

ב. הצלותא דאברהם הביא מהמטה משה סי' ל"א דכתב בשם רב יהודה החסיד, שרב שרירא גאון ורב האי גאון בנו אמרו, שכל המכוין בעת התחלת אדון עולם, שהוא שיר נאה ומשובח, מובטח לו שתפלתו נשמעת, וכן כתב בסידור השל"ה.

עיין בכתר שם טוב (דף תמו) דהביא שיש מיחסין שהמחבר הי' ר' שלמה אבן גבירול עיי"ש.

החלק השני

וז"ל של המטה משה, "ומצאתי כתוב, כל מי שמכוין בעת התחלת אדון עולם, כתב רבי יודא החסיד ורב האי גאון ורב שרירא גאון, ערב אני בדבר שתפלתו נשמעת, ואין שטן מקטרג על תפלתו, ואין לו שטן ופגע רע בר"ה וביוה"כ בתפלתו, ואויביו נופלים לפניו, וי"א אף יצה"ר משלים אתו, ועליו אמר שלמה המלך ע"ה, ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלם אתו וכו' ואפשר שמזה נתפשט המנהג שאומרים אותו קודם כל ברכה ותהלה" ע"כ.

וז"ל של סדור רשב"ן (ח"א סי' יט) "אדון עולם וכו' תיקנו גאוני בבל לומר בר"ה ויוה"כ פ בעת שפרסמו תלמידי הנוצרי תורת השלוש שלהם, וכדי להרחיק את בני ישראל מאמונת שוא תיקנו השיר אדון עולם הנבנה על ג' יסודי האמונה כעין פרשת קר"ש, א' שרק הוא לבדו הי' הוה ויהי' והוא אחד ואין שני לו כמו שמפרסמים הנוצרים, ב' שהוא לבדו משגיח על כל ועל ישראל בפרטות, וז"ש והוא אלי וחי גואלי וכו', ג' האמונה בתחיית המתים בגוף ונפש, וז"ש בידו אפקיד רוחי. ולמען תתקובל השיר בישראל עמדו ראשי ישיבה בבל (רב שרירא גאון ורב האי גאון ת"ש לאלף הששי) ודרשו ברבים: כל מי שמכוין בשיר אדון עולם ערב אני שתפלתו נשמעת ואין שטן מקטרג בראש השנה ויוה"כ פ ואויביו נופלים לפניו (מטה משה סי' לה)."

ועיין בפתח הדביר (סי' מו אות יא) דעל פי הנ"ל כתב שיזהר לומר בכל יום פיוט זה כי נורא הוא ונשגב מאד, והביטה וראה תוקף קדושת הפיוט הלז וכמה מעלות טובות למי שאומרו בכוונה. ואולם לא פורש בדבריהם מה היא הכוונה שצריך לכוין בעת התחלתו, "וראיתי להרב עבודת הבורא שכ' משם המקובלים ז"ל סוד גדול של אדון עולם באורך וקיצור דבריו שמיכאל הוא ממונה על שבחות ותהלות להש"י וכו' והוא מרנן ומהלל לפניו וכששומע מישראל שאומרים אדון עולם זה השבח מהלל לפניו ית' שישראל מיחדים שמו הגדול ומעידים שהוא אדון ומושל על כל העולם וכו' וג"כ יש מלאך ממונה ומוליך זה השבח שיבא בידו אדון עולם בחשבון מיכאל"ל מו"לך כל התפלות שבידו והאמרו כאילו מקריב קרבן על מזבח של מעלה ומוחל עוונותיו וכו' גם יכוין אדון עולם בגי' אין סוף וכו' עיי"ש, ונכון לאומרו תיכף אחר סיום כל ברכות השחר וברכת הכהנים כי בזה מקבל עליו עול מלכות שמים באהבה ודביקות הלב והוא סיוע

ותועלת גדול לכון בתפלתו ה' יזכנו".

ג. וכתב בספר אוצר כל מנהגי ישורון טעם על אמירתו בליל שב"ק, "משום שהשבת מורה על ג' דברים, על חידוש העולם, על מלכות שמים, ועל יום שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים, ולכן החזן אמרו בקול רם לרמוז לאלו הג' דברים:

* באמרו אדון עולם אשר מלך וכו', הרי חידוש העולם.

* לעת נעשה בחפצו כל אזי מלך שמו נקרא, הרי מלכות שמים.

* ואחרי ככלות הכל וכו', על יום שכולו שבת.

וכן ביו"ט מורה על חידוש העולם כי אנו אומרים בכל יו"ט זכר ליצי"מ, ויצי"מ מורה על חי' העולם, וביו"כ שנקרא שבת שבתון, על כן אומר הש"ץ אדון עולם בקו"ר עיי"ש.

ד. מצאתי בספר שהיה מנהג שהחזן ינגן אדון עולם בניגון חול ידוע (מטה משה סי' לא) וכשהיה מת בעיר, אמרו בלחש שלא להוציא דיבה רעה בפה ויבינו העם ויגמלו חסד עם המת ללותו, מפני שנזכר בו, בידך אפקיד רוחי ועם גויתי, מלבד בשבת ויו"ט שאמרו אותו בקול רם אפילו אם יש שם מת, כי אין אבילות בשבת ויו"ט.

ה. כתוב בסידור עבודת ישראל, דנ"ל שכוונת המחבר הי' לעשותו שיר של לילה קודם השכיבה על המטה, ולכן נחתם השיר בפסוקים, בידו אפקיד רוחי (תהלים לא ו), ה' לי ולא אירע (ק"ח ו). ומשו"ה באמת לא נמצא בסידורים ישנים, כי כונת המחבר הי' רק לאומרו מצד שיר של לילה קודם שכיבתו, וכמו שבאמת אומרים אותו בסוף קר"ש על המטה.

ו. כתב המטה משה (סי' רטז) שאומרים אדון עולם קודם לכל התפללות, וכשמסיימים התפלה חוזרים ומתחילין בו, שלא יקטרג השטן. (וכן הוא בהגהות על מנהגות וורמייזא דף מ' שיש נוהגין לומר אדון עולם בנחת אחר עלינו)

עיין במנהגות וורמייזא (עמ' מ' הגה מו) "יש נוהגים לומר אדון עולם בנחת אחר עלינו, והטעם שחוזרין ומתחילין, שלא יקרג השטן, כמו שמסיימין התורה חוזרין ומתחילין בראשית". ובאלף למטה על המטה אפרים (סי' תקצב אות יז) ביאר שזה להורות אעפ"י שהתפלל כל התפלה מ"מ עדיין הוא עומד בהתחלה כמו שלא התפלל כלל.

ועיין במנהגות וורמייזא (דף מח) דמלבד ממה שחוזרין אותה

בשחרית, אומרים אותה אחר ערבית (דף מח) "ואומרים עלינו וכו', אדון עולם, יגדל, אבל הכל בנחת".
ועיי"ש שבשבת בערבית ג"כ אומרים אדון עולם ויגדל. ובמוסף אומרים רק יגדל ולא אדון עולם.

ז. הביא המהרי"ח דיש שינוי נוסחאות, אם אומרים והוא נסי ומנוס לי, או, והוא נסי ומנוסי עיי"ש. ועיין בנוהג כצאן יוסף דהביא מאליהו בחור דע"פ דקדוק צריך להיות ומנוס לי (מובא ג"כ בעיון תפלה).

ח. יש עוד שאלה, דאם אומרים, בידו אפקיד רוחי, בעת אישן ואעירה, דהיינו שמלת ואעירה דבוק עם אישן, א"כ אישן הוי בפתח, ומובן החרוז, אמנם כתב היעב"ץ, שהעיקר הוא שאעירה קאי למטה, א"כ ואישן צריך להיות בקמץ, וביאורו הוא, כשאני מעיר, ורוחי עם גויתי, שהוחזר הרוח לגוף, בידוע שה' לי, ולא אירע רע.

ט. עיין במנהגי וורמייזא (דף יב) "וא"א אדון עולם בקול רם". ובהג"ה שם כתב, דשמע טעם כי אדון עולם נתיסד אחר שיסד בית הכנסת פה בוורמייזא, אבל זה הטעם אינו מספיק כי מנהגם לומר שאר דברים אע"פ שלא נתיסד קודם הביהכנ"ס, עיי"ש.

ובסוף מנהגים וורמיישא (דף רמג) יש טעמים למה אין אומרים אדון עולם. "והראשון מה שאין אומרים אדון עולם פה ק"ק יש בזה ב' טעמים, האחד לפי הנשמע נתיישיבה הקהילה מימות חורבן בית ראשון, והיו נוהגין כמו שהיו נוהגין במקדש, כי גם שם היו מתחילין בבוקר בברכת בא"י וכו' ולא עם אדון עולם."

"עוד טעם אחר, השיר של אדון עולם נתייסד כמה וכמה שנים אחרי שנתיישיבה קהילתינו, עד זמן רב אחר החורבן, ולא רצו קהילות וורמיישא לשנות מנהגם אח"כ, ומ"מ מאחר שהוא שיר נאה, מיוסד ע"פ הדקדוק ביתד ושתי תנועות, והוא שבח ותהלה נאה לשבח בו יתברך, אומרים אותו בניגון בצבור בליל כל נדרי."

ועל מה שהקשו שטעם זה אינו מספיק, עיין במקור חיים (סי' ו) "נלע"ד נשתרבב המנהג פה שא"א בכל השנה אדון עולם רק מתחיל תיכף על נטילת ידים, והוא שהי' זה הממונה להתחיל נזהר ממצוא חפציו ודבר דבר אחר נטילת ידיו, רק תיכף הלך לביהכנ"ס והתחיל בברכת על נט"י, וקבלתי שזו הקהל ישנה עומדת לפני שנתייסד אדון עולם, ולכן לא קבלו עליהם אח"כ

הפסקה זו בין נטילה לברכה.

י. עיין במקור חיים (ח"א דף קצג) דכתב ג"כ דא"א אותו פה (וורמייזא) בציבור בקול כל השנה, זולת אחרי גמר תפלת כל נדרי בליל יוה"כ מנגן אותו הש"ץ והקהל עמו בנעימה בפתחת ארון הקודש, והטעם קבלתי שהקהלה ישנה והוטבעה אדניה לפני מטבע אדון עולם ולא שינו המנהג.

ובקיצור הלכות (שם) הביא דבכל אשכנז ובפרנקפורט, כשיש בר מצוה בעיר אין אומרים בקול, חוץ משבת ויו"ט.

יא. מובא בקיצור השל"ה (87) דכוונת אדון עולם הוא, "א"דון ע"ולם א"שר, ר"ת גי' ע"ב, וס"ת מר"ן, ונרמזים בו ד' עולמות, אביע, אדון עולם בגי' אי"ן סו"ף סוד עולם אצילות כשלהבת קשורה בגחלת בסבת כל הסיבות אי"ן סו"ף ע"כ נקרא המאצי' בשם אדו"ן עול"ם כל יצי"ר נבר"א לעת נעש"ה בחפצו כששומע הקב"ה שאנו מעידים שהוא אדון עולם ומושל על כל העליונים ותחתונים, מיד מתעורר עולם האצילות עד אין סוף ויאיר אין סוף מעולם אצילות עד עולם התחתון ע"י המלאכים הממונים על זה ודי למבין".

יב. עיין בכתר שם טוב (שם) שהביא שמנהג ארם צובא ובכל מוראקו נוהגים לומר אדון עולם לפני הכנסת כלה, או קודם שימולו הילד, או בשעת הפדיון, אבל אין נוהגים לאומרו אחר התפלה כלל. ובערי פורטוגל ליסבון נוהגין לאומרו לרב בעת קבורתו, אולי משום שכתוב בו בידו אפקיד רוחי בעת אישן ואעירה כלומר בעת אישן זו המות, ואעירה בעת תחיית המתים.

יג. כתוב בספר כנפי יונה (שו"ת), מובא בהקדמה לספר קהלת יצחק על התורה, שכתב "ושמעתי שאמרו על הגר"א ז"ל שבא אליו מחבר אחד לבקש הסכמה מאתו על פירושו לסידור התפלה, וראה הגר"א ז"ל בראש ספרו טעם להתחלת סדר התפלה בשבח אדון עולם ע"פ מ"ש ר' שמעון בר יוחאי במסכת ברכות (ז:): מיום שברא הקב"ה את העולם לא הי' אדם שקראו להקב"ה אדון עד שבא אברהם וקראו אדון, שנאמר ויאמר אדני-י במה אדע וגו', וידוע שאברהם תקן תפלת שחרית וע"כ ראוי לקבוע את השם הזה בראש תפלתו של אברהם אבינו, ואמר הגר"א כי אלמלי לא בא ספרו בדפוס אלא בשביל דבר זה דיו עיי"ש".

יד. עיין במנהגי וורמיישא (ח"א דף קלד' בהגהות) בענין התחלת

אמירת הסליחות "באשכנז מתחיל החזן אדון עולם עד ולא אירא, ואח"כ מתחיל בקול רם לך ה' הגדולה (חות יאיר)".
ובהגה שם "בכל סדרי הסליחות כמנהג אשכנז ובנותיה, נדפס אדון עולם לפני לך ה' (במקום אשרי), ובוורמיישא לא אמרו אדון עולם כדרך שלא אמרו אדון עולם בשאר ימים".
ועיין בשו"ת המהרי"ל החדשות (סי' א), ג"כ מובא ענין זה של אמירת אדון עולם במקום אשרי.

טו. ספר המנהגים (טירנא) יום כיפור ד"ה ערבית ש"צ ש"צ מתחיל (בנעימות ואומר) יעלה וכו' ושומע תפילה וכו'. ואין נוהגין לומר פתיחה. ואומר סלח נא אשמות וכו' אמנם כן וכו' ופותחין הארון ואומר כי הנה כחומר וגו' וסוגרין הארון ואומרים חטאנו צורינו, אתה מבין. (ובחול) אבינו מלכנו וקדיש, ועלינו לשבח וקדיש דיתום (קנז) ושיר היחוד וכו'. אנעים זמירות (קנח) וקדיש דיתום, אדון עולם (בקול רם). וכן הוא במהרי"ל הל יום כיפור.

טז. ספר המנהגים (טירנא) שמיני עצרת ד"ה (ז) בליל "בליל שני הוא שמחת תורה. מעריב את יום השמיני. ותפילה וקידוש כאמש. ואז מפקין כל הספרי תורות (שבארון), וש"צ נוטל ספר תורה (אחת) ומתחיל אנא ה' הושיעה נא וכו' אלקי הרוחות וכו' ב' או ג' חרוזות. ומסבבין המגדל והעם עמו עם הספרי תורות, ויש אומרים על הכל בברונא. ואז גוללין ומחפשיין וזאת הברכה בספר תורה ראשונה, ובשנייה בראשית, ובשלישית למוסף ביום השמיני בפינחס. ומזמרים זמירות ואחר כך עומדין עם כל הספרי תורה ואומר ש"צ התקבצו מלאכים ושישו ואשריכם ישראל ובוא יבוא צמח, מכל אחד ב' או ג' חרוזות. והקהל עונים ג"כ יהללו ואדון עולם.

יז. ועיין במנהגי וורמיישא (ח"ב דף קעט) שבליל יוה"כ אחר אמירת שיר היחוד ואנעים זמירות, "פותחין הארון, חזן מתחיל אדון עולם בקול רם בניגון המיוחד לליל כל נדרי, וכל הקהל משוררין בקול רם עמו עד גומרו וסוגרין הארון".
ובהגה שם כתב שמנהג של פתיחת הארון לאמירת אדון עולם היא מנהג מיוחד לוורמיישא, מפני שאמרו בה פיוט נשגב זה רק בלילי יו"כ.

עוד בהגה שם הביא בשם המקור חיים (סי' מו ס"א) "אדון עולם וכו' א"א פה (וורמיישא) בציבור בקול כל השנה, זולת אחר גמר

תפלת כל נדרי בליל יוה"כ, מנגן אותה הש"ץ והקהל עמו בנעימה, בפתחת הארון הקודש.

ולדעת א' מן החוקרים רצה לומר שעד תקופת הדפוס נאמר אדון עולם בליל יוה"כ בלבד.

יח. כתב הצלותא דאברהם דמה שנוהגים לאמרו רק בשבת אחרי סיום התפלה, אינו מנהג.

יט. עיין באלף המגן על המטה אפרים (סי' תקפד סקי"ב) שהביא טעם על תקנת אמירתה קודם התפלה מהגה"ק אי"ה מאפטא "כי הוא כמוסר מודעה שעל כוונה זו יזכור השמות (שבברכת השחר ופסוד"ז ושחרית ומוסף) והנה אדון עולם וכו' הוא הקדמה לשם אדנ"י, בלי ראשית וכו' ולו העוז והמשרה הוא הקדמה לשם אלקים, דהיינו תקיף ובעל היכולת, והוא הי' והוא הוה וכו' הוא הקדמה לשם הוי"ה ב"ה, על כן צריך לכון מאוד באמרו אדון עולם ועל הקדמה זו יזכור כל השמות."

כ. ועיין באלף המגן (סי' תקצב אות יז) טעם על תקנתה אחר התפלה לפי שאברהם אבינו תיקן שחרית, והוא הי' הראשון שקראו אדון לכן אומרים לאחר שחרית שתיקן אברהם אבינו שחרית.

החיד"ח 1234567

קידוש בבית הכנסת

א. כתב המחבר סי' רס"ט דנוהגין לקדש בביהכנ"ס משום האורחים, ועכשיו שאין אורחים האוכלים בביהכנ"ס, בטלה התקנה, אבל המ"א כתב דבמדינותינו נהגו לקדש בכל ליל שבת ויו"ט חוץ מליל א' של פסח, דאין לקדש בביהכנ"ס, וכתב עוד המ"א שלא לבטל המנהג כי הרבה גאוניס יסדוהו (באמת המקור מגמ' פסחים קי:).

ב. והערוך השולחן ג"כ כתב דמנהג במדינותינו לקדש, אמנם המתפללים נוסח ספרד, לא נהגו לקדש.

ג. וכתב במנהגי מהרא"ק (דף צ"ט) דלמה אין מקדשין בביהכנ"ס בליל פסח "לפי דכוס קידוש א' מד' כוסות הוא, ואין שותין אותו בביהכנ"ס, ואם שתה נמצא ששתה חמשה כוסות לפיכך אין מקדשין, דמה שנהגו לקדש דהיו מאכילין לעניים ואורחים בביהכנ"ס, ופעמים לא הי' להם יין ואין קידוש אלא במקום